

ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

HEALTH AS AN OBJECT OF STUDY IN THE HUMANITIES: THEORETICAL FUNDAMENTALS

Ходжаєва О.О.,

orcid.org/0000-0002-3450-8924

*аспірант кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті визначено основні теоретичні засади опрацювання здоров'я як фрагмента мовної картини світу з опорою на здобутки гуманітарних наук. Основними методами статті постають метод систематизації наукової літератури та метод критичного аналізу. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше узагальнено наукові погляди на здоров'я й уточнено поняття «здоров'я» з урахуванням здобутків лінгвістики, психолінгвістики, соціології та педагогіки. Найбільше уваги теоретико-прикладним питанням здоров'я приділено у лінгвістичних дослідженнях. Виділено чотири напрями опрацювання аналізованої теми в англійській мові (включаючи, зокрема, зіставні дослідження): лексикологічний аспект концепту «здоров'я», лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний аспекти концепту «здоров'я» / «стан здоров'я», лінгвокультурологічний аспект концептів «здоров'я» і «хвороба», аксіологічний аспект цінності здоров'я у фразеології та пареміології. У результаті студіювання зроблено такі висновки: 1) проблеми фізіологічного-психологічного стану (здоров'я або нездоров'я) сучасної людини відіграють першочергову роль у її житті; 2) здоров'я інтегрує онтологічні, аксіологічні, образні та поведінкові характеристики денотата «здоров'я», виражені лексичними, фразеологічними і пареміологічними одиницями; 3) здоров'я і хвороба (нездоров'я) є дуальним типом понять, за якого наявність одного служить обов'язковою умовою існування іншого; 4) у лінгвістиці є два способи вивчення здоров'я: концептуалізація здоров'я, результатом якої є концепт «здоров'я» (концепт «стан здоров'я»), концепт «хвороба», а також категоризація здоров'я, результатом якої є цінність здоров'я (нецінність нездоров'я). При цьому в рамках концептуальної картини світу цей концепт корелює з концептами «життя», «людина», «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина», а в рамках ціннісної картини світу – з цінностями життя, любові, здоров'я, рухової активності, щастя, родини, розуму, роботи, грошей, їжі, кар'єри, свободи; 5) у психолінгвістиці, соціології та педагогіці актуалізується ціннісний аспект здоров'я.

Ключові слова: концепт «здоров'я», цінність здоров'я, лексикологія, мовна картина світу, фразеологія.

The article identifies the basic theoretical foundations of health as a fragment of the linguistic picture of the world based on the achievements of the humanities. The main methods of the article are the method of systematization of scientific literature and the method of critical analysis. The scientific novelty of the study is due to the fact that for the first time the scientific views on health are generalized and the concept of 'health' is clarified taking into account the achievements of linguistics, psycholinguistics, sociology and pedagogy. The greatest attention is paid to theoretical and applied health issues in linguistic studies. There are four areas of elaboration of the analyzed topic in English (including comparative studies): lexicological aspect of the concept *health*; linguocognitive and linguocultural aspects of the concept *health / state of health*; linguistic and cultural aspect of the concepts *health* and *disease*; axiological aspect of the value *health* in phraseology and paremiology. As a result of the study, the following conclusions were made: 1) problems of physiological and psychological state (health or illness) of modern human play a primary role in his / her life; 2) health integrates ontological, axiological, figurative and behavioral characteristics of the denotation 'health', expressed by lexical, phraseological and paremiological units; 3) *health* and *disease (illness)* are a dual type of concepts, in which the presence of one is a prerequisite for the existence of another; 4) in linguistics there are two ways to study health: the conceptualization of health and its result – the concept *health* (the concept *state of health*, the concept *disease*) and the categorization of health and its result – the value *health* (non-value *illness*); within the conceptual picture of the world, this concept correlates with the concepts *life, human, good, evil, nature, age, medicine*, and within the value picture of the world – with the values *life, love, health, physical activity, happiness, family, mind, work, money, food, career, freedom*; 5) in psycholinguistics, sociology and pedagogy the value aspect of health is actualized.

Key words: concept *health*, value *health*, lexicology, linguistic picture of the world, phraseology.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення різних релевантних способів репрезентації здоров'я і вироблення поглиблених уявлень про поняття «здоров'я» у гуманітарних науках загалом і лінгвістиці зокрема з проєктуванням на подальше опрацювання здоров'я у фразеології англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема здоров'я людини знаходить нині активне

відображення в мовній свідомості та комунікативній поведінці через зростання медико- і соціокультурної релевантності в умовах пандемії COVID-19 (див. [5; 13] та ін.).

Цікавими для гуманітарних досліджень загалом і філологічних зокрема, на нашу думку, постають результати ґрунтовної експертної оцінки концепту «здоров'я». Це уможливило виокремлення 6 таких структурних елементів здоров'я:

– стану органів та систем, за якого вони виконують свої функції та забезпечують повноцінну діяльність організму;

– стану повного емоційного, психічного, фізичного добробуту;

– стану організму, за якого всі системи організму у повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну й фізичну, а також забезпечують соціальну інтегрованість індивіда;

– цілісного багатовимірного динамічного стану, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині здійснювати її біологічні та соціальні функції;

– процесу збереження і розвитку фізіологічних властивостей, психічних і соціальних потенцій;

– процесу максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності [4, с. 55].

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні теоретичних засад вивчення здоров'я як фрагмента мовної картини світу з опорою на здобутки гуманітарних наук. Успішна реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити специфіку досліджень здоров'я у педагогіці, соціології, психолінгвістиці та лінгвістиці; 2) визначити проблематику студіювань здоров'я в англійській мові.

Об'єктом розвідки є здоров'я як фрагмент мовної картини світу. Основними методами статті є метод систематизації наукової літератури та метод критичного аналізу. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше узагальнено наукові погляди на здоров'я й уточнено поняття «здоров'я» з урахуванням здобутків педагогіки, соціології, психолінгвістики та лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Найбільше уваги теоретико-прикладним питанням здоров'я приділено у лінгвістичних студіюваннях. Виділяємо декілька напрямів опрацювання аналізованої теми в англійській мові (включаючи й зіставні дослідження).

1. Лексикологічний аспект концепту «здоров'я».

А. Баліна вважає, що концепт «здоров'я» необхідно розглядати як комплексну, цілісну і функційну мисленнєву структуру [2, с. 167]. Авторка аналізує тлумачні словники російської й англійської мов і констатує, що наше поняття «здоров'я» і англ. поняття “Health” містять спільні компоненти: а) нормальний стан організму, за якого правильно функціонують усі органи; б) самопочуття людини; в) духовне і соціальне благополуччя; г) в значенні тосту або побажання. При цьому це поняття в англійській мові ширше, адже дода-

ються значення ‘корисна їжа’, ‘робота медичної служби’, ‘визначення ступеня успіху’.

2. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний аспекти концепту «здоров'я» / «стан здоров'я». За О. Усачовою, лінгвокультурний концепт «стан здоров'я» має складну структуру, представлену в лінгвокогнітивній моделі: а) аксіологічно нейтральним центром, що відображає онтологічні характеристики здоров'я; б) аксіологічно варіативними мікрофреймами, що містять позитивну і негативну оцінку денотата «здоров'я». До цих мікрофреймів входять параметри фізичного та розумового здоров'я, що утворюють окремі сектори, кожен із яких розпадається на три частини за типом оцінки – *внутрішню оцінку* (почуття, відчуття (самопочуття, настрої)), *нормативну оцінку* (зразок, стандарт, ідеал (зовнішній вигляд, сила, чистота)), *зовнішню оцінку* (приписується предмету як засобу досягнення певного результату (ставлення до їжі, спорту, шкідливих звичок, лікарів і лікування / ліків як засобів збереження / відновлення здоров'я)). Фразеологічні одиниці, що вербалізують аналізований концепт, є образними характеристиками. Вони пов'язані з усіма трьома типами оцінки. Позитивна оцінка представлена ідіомами, що характеризують самопочуття, сприйняття іншими, показники здоров'я (апетит, сон); зовнішній вигляд (привабливість і чистоту); силу, енергію, активність; корисні для здоров'я умови або речі. Ідіоми з негативною оцінкою номінують нездоров'я, втому, слабкість; дисфункцію окремих органів; зовнішню непривабливість; психологічний дискомфорт; зовнішні чинники, шкідливі для здоров'я. Поведінковий аспект маніфестують паремії. Так, у структурі концепту вони закріплені переважно за зовнішньою оцінкою, об'єктами якої є спосіб життя, звички, роль медицини і лікарів. Більшість медичних паремій є лише загальними дидактичними рекомендаціями безвідносно до конкретних захворювань. Такі паремії не дають науково обґрунтованих порад, але містять важливу інформацію про чинники, що сприяють поліпшенню здоров'я або завдають йому шкоди.

М. Чижова визначає ступінь вираженості концепту «здоров'я» в мовному етикеті двох неблизькоспоріднених лінгвокультур (російської й англійської) за допомогою виявлення диференційних і класифікаційних когнітивних ознак цього концепту [12]. Мовознавиця наголошує, що в англійській мові є три лексико-семантичних варіанти лексеми “health”: 1) загальний стан організму (англ. *good health, poor health, to be in poor health, to be in health bloom, to enjoy good*

health); 2) нормальний фізичний і психічний стан без патології (англ. *to improve health, to lose one's health, to restore to health*); 3) нормальний стан, добробут (англ. *healthy economy, healthy business*). Зазначені варіанти формують номінативне поле концепту «здоров'я» і констатують якості фізичного і психічного стану. Оцінно-нейтральна номінація «природний стан живого організму» представляє основний класифікатор універсального і лінгвокультурного концепту «здоров'я». Спільний класифікатор «оцінка» презентований у цьому концепті когнітивними ознаками 'good', 'poor (bad)', 'robust', 'ill'. Репрезентація концепту "Health" в англійських прислів'ях і приказах, використовуваних у розмовній мові, постає взаємодією класифікаторів «норма» і «благополуччя».

Когнітивні основи метафоричного моделювання концепту "Health" в англійській мові потрапляють до кола наукових зацікавлень М. Витько. Дослідниця аналізує фразеологічний матеріал, концептуальний зміст якого моделює корпус фразеологічних одиниць зі значенням стану здоров'я [3], і виокремлює дев'ять метафоричних моделей: 1) англ. *health – is care* (здоров'я – це турбота); 2) англ. *health – is energy / activity* (здоров'я – це енергійність / активність); 3) англ. *health – is abundance* (здоров'я – це достаток); 4) англ. *health – is endurance* (здоров'я – це витривалість); 5) англ. *health – is youth* (здоров'я – це молодість); 6) англ. *health – is freshness* (здоров'я – це свіжість); 7) англ. *health – is cheerfulness* (здоров'я – це життєрадісність); 8) англ. *health – is norm* (здоров'я – це норма); 9) англ. *health – is practical know-how* (здоров'я – це кмітливість).

3. *Лінгвокультурологічний аспект концептів «здоров'я» і «хвороба»*. Л. Туленінова стверджує, що основний зміст концептів «здоров'я» і «хвороба» в англійській свідомості зводиться до таких базисних ознак: а) понятійний бік складають опозиційні характеристики 'цілісність організму' – 'порушення цілісності організму', 'стійкість функціонування організму людини' – 'нестійкість функціонування організму людини', 'сила людини' – 'слабкість людини'; б) образний бік концепту «здоров'я» формують стійкі асоціації здоров'я з природними явищами (зокрема, з деревом, каменем, сонцем, світлом, вогнем, водою, землею), з артефактами культури, яким приписані людиною ознаки цілісності та краси; образний бік концепту «хвороба» формують асоціації хвороби з природними явищами (стихийним лихом), міфологемою «демон», чорним кольором, ворогом, з артефактами культури з ознаками нецілісності та неподобства; в) ціннісний бік обох

концептів полягає у визнанні фізіолого-психологічного стану людини найважливішим аспектом її життя і, як наслідок, системи пріоритетів її поведінки (дотримання норм гігієни, здорового способу життя тощо) [10, с. 3]. В англійській лінгвокультурі здоров'я, за словами лінгвістки, асоційоване з медичними поняттями, в тому числі і з медичними установами, а також з природними ресурсами як способом профілактики хвороби. Цей концепт максимально взаємодіє з суперконцептами «життя», «людина» та концептами «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина».

О. Лабенко досліджує концепт «хвороба» в етнолінгвістичному аспекті на матеріалі української, англійської та французької мов. Авторка акцентує увагу на такому: а) категорійною рисою цього концепту постає його неізоляваність, зв'язаність з іншими концептами культури (зокрема, з концептом «здоров'я»); б) ад'єктивна та дієслівна словосполучуваність зі словом «хвороба» реалізується у номінаціях із семантикою перебігу, лікування та перемагання хвороби; в) етнолінгвістичні образи містяться саме в лексико-фразеологічних одиницях.

4. *Аксіологічний аспект цінності здоров'я у фразеології та пареміології*. Ж. Краснобаєва-Чорна здійснила вдалу спробу визначити кваліфікаційні ознаки здоров'я як цінності та виявити оцінно-емотивну специфіку фраземних аксіологічних опозицій «здоровий – фізично нездоровий», «здоровий – психічно нездоровий» і «здоровий спосіб життя – шкідливі звички», що презентують фізіологічний і психологічний рівні цінності здоров'я в українській, російській, англійській, німецькій фразеології [6]. У системі цінностей, на думку вченої: а) здоров'я визначається як природна, неперехідна й абсолютна життєва цінність, що перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо; б) специфічними ознаками цінності здоров'я постають:

– здатність здоров'я бути усвідомлюваним / неусвідомлюваним, вираженим / прихованим (латентним); більшість людей цінність здоров'я усвідомлюють лише тоді, коли воно перебуває під загрозою або втрачене;

– двоїста сутність, у рамках якої здоров'я розглядається як засіб для досягнення інших життєвих цілей і як засіб прожити тривале і повноцінне життя. Останнє унаочнює наявність кількісної (тривалість життя, що зумовлена відсутністю хвороби) та якісної (реалізація творчого потенціалу) характеристик цінності здоров'я. Соціальний і духовний рівні цінності здоров'я визначають

зв'язок здоров'я з іншими цінностями. Ідеться про такі цінності, як *щастя, родина, розум, робота, гроші, їжа, кар'єра, свобода* тощо.

Опрацьована в аналізованому дослідженні структура цінності здоров'я має вигляд:

а) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий – фізично нездоровий», сформованої двома фразеосемантичними групами: 1) фразеосемантичною групою «фізично здоровий» (фразеосемантичні підгрупи «у розквіті фізичних сил», «здоровий на вигляд», «добре себе почувати», «одужати», «сприяти одужанню, виліковувати», «повернутися до свідомості після непритомності», «виводити із стану непритомності»); 2) фразеосемантичною групою «фізично нездоровий» (фразеосемантичні підгрупи «фізично слабкий», «хворобливий вигляд», «худий, виснажений», «хворіти, бути виснаженим», «погано себе почувати», «бути безнадійно хворим», «наслідки хвороби», «висока температура», «головний біль», «доводити до хвороби», «втрачати свідомість, перебувати у стані запаморочення», «втрачати здатність нормально бачити», «недочувати»);

б) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий – психічно нездоровий» (фразеосемантична група «психічно здоровий» і фразеосемантична група «психічно нездоровий»);

в) фраземної аксіологічної опозиції «здоровий спосіб життя – шкідливі звички» (фразеосемантична група «здоровий спосіб життя» і фразеосемантична група «шкідливі звички» (фразеосемантичні підгрупи «пиячити, виявляти пристрасть до алкогольних напоїв», «стан сп'яніння, напідпитку», «п'яний сильно, до безпам'ятства», «випити», «напитися» і «протверезитися, стати тверезим», «похмілля»)).

Дослідження вияву загальнолюдських цінностей і універсалій у пареміях про здоров'я, а також специфіки сприйняття концепту «здоров'я» носіями російської та англійської мов презентує Д. Салімова [9]. Дослідниця дійшла висновку, що ключовими ідеями, вираженими в мінітекстах прислів'їв, є визнання здоров'я головною цінністю в житті людей, а також те, що здоров'я здебільшого залежить від самої людини [9, с. 29].

Психолінгвістичні дослідження здоров'я, на думку М. Орапа, є перспективним напрямом теоретичних основ психологічної допомоги під час одужання [8, с. 121]. Автор визначає відмінності у побудові психосемантичних полів концептів «здоров'я» і «хвороба» у свідомості здорових людей і людей із медичним діагнозом. Так, хвороба у семантичних просторах хворих людей є важкою, твердою, активною й агресивною.

Н. Антонова у межах соціології опрацьовує концепцію культури здоров'язбереження як інтегративного явища [1, с. 49], що ґрунтується на таких тезах: а) здоров'я людини – це результат еволюції, у якій визначальне значення належить соціальним чинникам; б) соціологи вивчають здоров'я, щоб зрозуміти механізми, здатні регулювати ставлення людини до здоров'я, його соціальну зумовленість і місце в системі цінностей; в) отримуючи здоров'я як природний дар, індивід зберігає його і розвиває. У цьому процесі особливу роль відіграє культура здоров'язбереження.

У рамках педагогіки В. Федорець і О. Ключко розглядають здоров'я з позицій феноменологічної аксіології й позиціонують його як складну й ієрархізовану аксіологічну (феноменологічно-аксіологічну) систему. У цій ціннісній системі актуалізується первинність екзистенційних цінностей, серед яких визначальними є такі цінності, як *життя, любов, здоров'я, рухова активність*. На ґрунті проблемно-цільових візій і установок здоров'я структуроване компетентнісно орієнтованими концептами «здоров'я-цінність» і «здоров'я-смісл». У першому концепті розкривається ціннісна природа здоров'я людини й актуалізуються педагогічні, психологічні і філософські дослідження аксіологічного спрямування [11, с. 207]. Другий концепт постає як особливий і автентичний, антропологічний, екзистенційний і онтологічний за походженням, гармонізувальний за спрямуванням і структурою, а також як мотивуючий, багатомірний, життєтворчий, вітальний, гуманістичний і адаптивний смисл [11, с. 209].

Висновки. Отже, основними теоретичними засадами опрацювання здоров'я як фрагмента мовної картини світу вважаємо такі:

а) проблеми фізіолого-психологічного стану (здоров'я або нездоров'я) сучасної людини відіграють першочергову роль у її житті;

б) здоров'я інтегрує онтологічні, аксіологічні, образні та поведінкові характеристики денотата «здоров'я», виражені лексичними, фразеологічними і пареміологічними одиницями. Важлива роль належить дослідженню саме фразеологічної репрезентації здоров'я;

в) *здоров'я* і *хвороба (нездоров'я)* є дуальним типом понять, у рамках якого наявність одного служить обов'язковою умовою існування іншого;

г) у лінгвістиці є два таких способи вивчення здоров'я: концептуалізація здоров'я, результатом якої є концепт «здоров'я» (концепт «стан здоров'я», концепт «хвороба»); катего-

ризація здоров'я, результатом якої є цінність здоров'я (нецінність нездоров'я). При цьому в рамках концептуальної картини світу цей концепт корелює з концептами «життя», «людина», «добро», «зло», «природа», «вік», «медицина», а в рамках ціннісної картини світу – з цінностями життя, любові, здоров'я, рухової актив-

ності, щастя, родини, розуму, роботи, грошей, їжі, кар'єри, свободи;

г) у психолінгвістиці, соціології та педагогіці актуалізується ціннісний аспект здоров'я.

Специфіка цінності здоров'я залишається маловивченою в англійській фразеології, що й зумовлює перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонова Н.Л. Культура здоров'я: соціологічна концептуалізація. *Перспективи науки*. 2014. Вип. 12 (63). С. 49–51.
2. Балаина А.С. Концепт «здоров'я» в руському мові і його аналог «Health» в англійському. *Актуальні питання філологічної науки XXI століття* : збірник статей IV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 80-літньому ювілею кафедри іноземних мов, г. Єкатеринбург, 7 лютого 2014 г. Єкатеринбург : Видавництво Уральського університету, 2014. С. 165–169.
3. Витько М.А. Когнітивні основи метафорического моделювання концепта «Health» в англійському мові. *Преподаватель XXI століття*. 2018. № 1. С. 349–358.
4. Вихрущ А., Руденко М. Концепт «здоров'я» в сучасній науці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 29. Т. 1. 2020. С. 55–63.
5. Комісаренко С. Полювання вчених на коронавірус SARS-COV-2, що викликає COVID-19: наукові стратегії подолання пандемії. *Вісник Національної академії наук України*. 2020. № 8. С. 29–71.
6. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Здоров'я як цінність у фраземіці: оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Zeszyt IV. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2016. S. 75–83.
7. Лабенко О.В. Концепт «хвороба» в українській, англійській та французькій мовах: етнолінгвістичний аспект. *Львівський філологічний часопис* : науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2018. № 4. С. 49–53.
8. Орап М. Психосемантичне дослідження концептів «здоров'я» та «хвороба». *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький ; Ніжин, 2019. Т. 43. Вип. 1 : Психологія. С. 113–122.
9. Салимова Д.А. Здоров'я в дзеркалі народної мудрості: на прикладі руських і англійських прислів'їв і прислів'їв. *Многоязычие в образовательном пространстве*. 2017. С. 28–32.
10. Туленинова Л.В. Концепти «здоров'я» і «хвороба» в англійській і руській лінгвокультурах : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2008. 20 с.
11. Федорець В., Ключко О. Розкриття ціннісно-сміслової феноменології здоров'я як людиномірний шлях удосконалення здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 205–214.
12. Чижова М.Е. Специфіка репрезентації концепта здоров'я в мовній етикеті (на матеріалі руського і англійського мов). *Известия Саратовского университета. Серия «Филология. Журналистика»*. 2012. Т. 12. Вип. 1. С. 46.
13. Юр'єва Л.М. Охорона психічного здоров'я медичних працівників в умовах пандемії COVID-19. *Медицинські перспективи*. 2020. Т. 25 (№ 4). С. 12–21.